

“ДИСКУРС” НИ ИЗОҲЛАШГА БЎЛГАН ТУРЛИЧА ЁНДАШУВЛАР

Нилуфар Ёркин кизи Абдуназарова

Қўқон давлат педагогика институти ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада замонавий тилшуносликда янги йўналишлар сифатида тан олинган прагматик ва когнитив тилшуносликнинг асосий муаммоларидан бири бўлган дискурс масаласи ёритиб берилган. Дискурс тушунчаси лингвистик атама сифатида тилшуносликка кириб келди. Тилшуносликда у дастлаб гап ёки нутқда боғланган ва келишилган оқибат сифатида тушунилган бўлса, замонавий лингвистикада мураккаб коммуникатив ҳодиса сифатида изоҳланаши билан характерланади.

Калит сўзлар: дискурс, прагматика, когнитив тилшунослик, нутқ, матн, публицистик дискурс, сиёсий дискурс, илмий дискурс, бадиий дискурс, баҳоловчи дискурс.

DIFFERENT APPROACHES TO EXPLANATION OF DISCOURSE

ABSTRACT

This article highlights the issue of discourse, which is one of the main problems of pragmatic and cognitive linguistics, which is recognized as a new trend in modern linguistics. The concept of discourse has entered linguistics as a linguistic term. In linguistics, it is characterized by its interpretation as a complex communicative phenomenon in modern linguistics, while it is initially understood as a connected and agreed consequence in speech or speech.

Keywords: discourse, pragmatics, cognitive linguistics, speech, text, journalistic discourse, political discourse, scientific discourse, art discourse, evaluative discourse.

КИРИШ

Замонавий тилшуносликда янги йўналишлар сифатида тан олинган прагматик ва когнитив тилшуносликнинг асосий муаммоларидан бири дискурс масаласидир.

Дискурс латинча *discursus* - муҳокама сўзидан олинган бўлиб, ҳиссий, бевосита, интуитив, яъни муҳокаматалаб билимдан фарқли ўлароқ, муҳокама

орқали восита билан ҳосил қилинадиган мантиқий далил - исботли билим демакдир. Дискурс тушунчаси лингвистик атама сифатида ўтган асрнинг ўрталарида тилшуносликка кириб келди. Тилшуносликда у дастлаб гап ёки нутқда боғланган ва келишилган оқибат сифатида тушунилган бўлса, замонавий лингвистикада мураккаб коммуникатив ҳодиса сифатида изоҳланмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Тилни прагматик нуқтаи назардан тадқиқ этишга бағишланган ишларда дискурс атамаси саккиз хил маънода қўлланган:

- 1) сўз муқобили;
- 2) фразалардан ўлчами бўйича ортадиган бирлик;
- 3) нутқ вазияти ҳисобга олинган ҳолда фикрнинг адресатга таъсири;
- 4) суҳбат; нутқда сўзловчи позицияси;
- 6) Лисоний бирликлардан фойдаланиш;
- 7) фикрнинг ижтимоий ёки мафкуравий чекланган тури;
- 8) матн ҳосил бўлиш шартларини тадқиқ этишга мўлжалланган назарий қурилмалар.

Голланд тилшуноси Т. А. ван Дейк дискурсни бир нечта даражада кўриб чиқишни таклиф қилади. У кенг маънода дискурсга комплексли коммуникатив воқеа, тор маънода эса коммуникатив ҳаракатнинг ёзма ёки нутқий вербал маҳсулоти сифатида қараш лозимлиги ҳақида фикр билдиради. Таъкидлаш керакки, Т.А. ван Дейк дискурс ва матн ўртасидаги фарқни шундай белгилайди: дискурс - актуал айтилган матн, яъни фаол нутқий ҳаракат, матн эса тил тизимига ёки шаклий лисоний билимларга тегишли фикрларнинг мавҳум грамматик тузилишидир. Дискурс – аниқ суҳбат, аниқлик эса дискурс тушунчаси қўлланадиган вазиятга, матнга ва объектга ҳам бирдай тааллуқлидир. Дискурс - суҳбат тури. Дискурс жанр кабидир. Нутқий жанр - типик тузилиши, лисоний воситалардан фойдаланишнинг ўзига хослиги, аниқ адресат, маълум коммуникатив мақсад ва информативлик, императивлик, этикетлик каби жиҳатлари билан ажралиб турувчи нутқ тури ҳисобланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Дискурснинг ижтимоий табиати янгиликли дискурс, публицистик дискурс, сиёсий дискурс, илмий дискурс, бадий дискурс, баҳоловчи дискурс каби янги тушунчаларнинг юзага келишига имкон беради. Талқин ва

изоҳларнинг хилма- хиллиги дискурс тушунчасининг кўп қиррали ва кенг қамровли эканлигини кўрсатади. Инсоннинг нутқ орқали амалга ошадиган барча ижтимоий фаолияти дискурсив характерга эга. Нутқнинг ижтимоий моҳияти матн билан боғланган бўлиб, унинг ўзига хос хусусиятлари матннинг у ёки бу кўринишида намоён бўлади. У аниқ социопрагматик матнда амалга ошириладиган, мураккаб мақсадга йўналтирилган нутқий ҳаракат сифатида бир томондан, нутқнинг тарихийлиги билан, иккинчи томондан, ижтимоийлиги билан, учинчи томондан, мафкуравийлиги билан боғлиқ. Маълум бир индивидуал дискурсни алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганилиши нутқнинг лингвопрагматик табиати тўғрисида мулоҳаза юритишга имкон беради.

В.З. Демянков фикрига кўра, XX аср сўнгидаги тилшуносликдаги устун назариялардан бири дискурс таҳлил назариясидир. Дискурс таҳлилнинг мақсади нега бошқа эмас, айнан шу гаплар ишлатилган, нега айнан шу ижтимоий манбалар ишлатилишининг кучлари ишга солинганлигини тушунтиришдир.

Ушбу мақолада дискурс таҳлил кишиларнинг қандайдир мақсадларга эришишга йўналтирилган ўзаро ҳаракат қилишлари контекстида коммуникантлар нутқ ва ҳаракатларни қандай тушунтирадилар ёки тушунадилар, сўзлашувда бўлганидек, бундай мурожаатлар иккала томон учун ҳам тушунарлими, ёки биз ўқиган ёки ёзган пайтимиздагидек фақат бир томон учун тушунарлими, шу нарсаларнинг характеристикасини бериши керак. Бундай вазифа, фикримизча, хабарларнинг коммуникатив функцияси деталлашиши ҳисобига дискурс таҳлилни кенгайтиришга мажбур этади. Интерпретация (тушунтириш, изоҳлаш) бу жараённинг боришида ишлатиладиган умумий ва махсус билимларга таянади.

Нутқий бўлақларни прагматик ва коммуникация (мулоқот) контекстида ўрганиш алоҳида қизиқишга сабаб бўлади деб ўйлаймиз. Прагматик ва коммуникатив параметрлар уюшган бўлақларни ўрганишда асосий ўринни эгаллайди. Ўрганилаётган ҳодисага тизимли ёндашув принциpidан келиб чиқиб, нутқ бўлақларининг бу параметрларини уларнинг максимал даражада тўлиқ ишлатилиш контекстида кўриш керак. Фикримизча, дискурс шундай контекст бўлиб хизмат қилади.

А.М. Каплуненко сўзларига кўра, “ Адекват (тўғри) интерпретация учун камгина матннинг ўзи ҳам етарли. Шунинг учун матнда айтилган гап (фикр)

ортидаги дискурс, билимларни ҳам англай олиш бутунлай қонунийдир (табиийдир) ”.

“Дискурс” ушбу тадқиқотда принципиал аҳамиятга эга бўлганлиги учун унга алоҳида эътибор қаратамиз. “Дискурс” ва “матн” тушунчалари, ҳамда уларнинг бир-бири билан ўзаро муносабатлари ҳақида ҳам тўхталиб ўтишни мантиқий бўлади деб ўйлаймиз.

“Дискурс” тушунчаси лисоний мулоқот таҳлилига ўз шахсий нуқтаи-назари билан бир қадар идеологик ёндашувни тақозо қилади. Мишель Фуко бу сўзни кенг қамровли маънода кўриб чиқиб, дискурсни лисоний эмас, балки умуммаданий тушунча деб ҳисоблайди. У ёзади: “ ... Дискурс, шубҳасиз – белги ҳодисаси, лекин бу - нарсаларни ифодалаш учун белгиларнинг шунчаки ишлатилишидан кўра кўпроқ иш бажарадиган ҳодиса. Айнан унинг ана шу кўпроқ иш бажариши уни тил ва нутққа қиёслаб бўлмаслигини таъминлайди”. М. Фуко тушунчаси бўйича дискурс бирлиги ва “атом” и бу фикрдир. Фикрлар мажмуи дискурсив формацияларни ташкил қилади. Фуко формацияларга инсоният жамиятининг иқтисодиёт, сиёсат, тиббиёт, тирик жонзотлар ҳақидаги фанлар каби иқлимий дискурс ҳақида гапиришга изн берадиган дискурсни, табиий тарих дискурсини, психиатрия дискурсини киритади. Фуконинг тан олишича, “дискурс” тушунчасининг бундай ишлатилиши ҳамма томонидан қабул этилмаган, бироқ тилшунослар унга бутунлай бошқача маъно берадилар. Тилшунослик бўйича тадқиқотларда “дискурс” экстралингвистик, прагматик, ижтимоий маданий, психологик ва бошқа факторлар билан биргаликдаги боғланган матн деб талқин қилинади.

Ю.С. Степанов дискурсга В.З. Демяньков берган таърифни энг яхши таъриф деб ҳисоблайди. “Discourse– битта гапдан ёки мустақил гап қисмидан кўпроқ матннинг ихтиёрий фрагменти. Кўпинча, лекин доимо эмас қандайдир таянч концепт атрофида жамланади. Ҳаракатланадиган шахслар, объектлар, ҳолатлар, замонлар, ҳаракатларни тасвирлайдиган умумий контекстни ҳосил қилади. Дискурс гапларнинг кетма-кетлигидан эмас, уни ҳосил қиладиган ва талқин қиладиган, дискурс билан “яратиладиган” олам томонидан аниқланади”. Қайд этиш керакки, таърифнинг бу қисмида В.З.Демяньков дискурснинг интенционал тузилишини ифодалаяпти, чунки бу ерда гап талқин этувчи олам ҳақида, яъни интенционал горизонт ва интерпретация контексти ҳақида кетаяпти. Шу билан бирга дискурс мантиқий тузилишга ҳам эга деб ҳисоблайди ушбу таъриф муаллифи. Дискурс учун бошланғич тузилиш конъюнкция, дизъюнкция ва бошқа мантиқий муносабатлари билан ўзаро боғланган

элементар пропозициялар кетма-кетлиги кўринишига эга. Дискурс элементлари: баён этилган воқеа-ҳодисалар, уларнинг қатнашчилари, перформатив ахборотлар ва ҳодисалар эмас, яъни, а) ҳодисалардан кейинги ҳолатлар; б) ҳодисаларни аниқлаштирадиган фон; в) воқеа-ҳодиса қатнашчилари баҳоси; г) дискурсни воқеалар билан солиштирадиган ахборот.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, дискурсни барча экстралингвистик факторлар билан биргаликда, дунё, фикрлар, қарашлар, баҳо, адресантнинг мақсадини ўз ичига олган матн ёки ҳаракатдаги нутқ деб тушунса бўлади.

REFERENCES

1. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс, 1989. - 312 с.
2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З.Демьянков // Вопросы языкознания. - 1994. – № 4. - С.17 – 33.
3. Каплуненко А.М. Историко – функциональный аспект английской идиоматики: Монография /А.М.Каплуненко. – Ташкент: Изд - во Ташкент. ГПИ им. Низами, 1991. – 126 с.
4. Фуко М. Археология знания / М.Фуко. – Киев: Ника – центр, 1996. – С. 207.
5. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Ю.С.Степанов // Язык и наука конца XX века. – М.: Российский Государственный гуманитарный институт, 1995. – С. 35 – 73.